

De schaamte voorbij:

lesbische zinnen tentoongesteld

TENTOONSTELLINGSCATALOGUS

De schaamte voorbij: lesbische zinnen tentoongesteld

23 maart – 12 juni 2018

Colofon

Tentoonstellingscatalogus
De schaamte voorbij: lesbische zinnen tentoongesteld
23 maart – 12 juni 2018

Curator & tekst: Connie van Gils
Vormgeving: Gemma Rameckers

IHLIA-plein 3e verdieping OBA
Oosterdokskade 143
1011DL Amsterdam
www.ihlia.nl
info@ihlia.nl

IHLIA LGBT Heritage
Amsterdam, 2018

VOORWOORD

Twee jaar geleden, op 4 februari 2016, opende IHLIA de tentoonstelling *Whisper their love: Vintage Lesbian Pulp Covers* uit de IHLIA-collectie. De tentoonstelling van Amerikaanse lesbische pockets uit de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw trok veel publiek. Van diverse kanten werd de vraag gesteld: hebben wij ook van die pulpboekjes in Nederland. We keken eens goed naar onze collectie en inderdaad heeft Nederland een periode gekend in de jaren zestig waarin deze pockets over de lesbische liefde op de markt werden gebracht. In deze verhalen loopt het slecht af met de lesbische vrouwen waarvan er meestal maar één (de gestoorde) echt lesbisch is. Die ene wordt dus weer hetero, de andere verdwijnt meestal in het

gekkenhuis. Het *happy end* zit in het midden van de verhalen.

De vraag was vervolgens wat er vóór en ná de jaren zestig aan boeken over de lesbische liefde is verschenen. We zijn in de IHLIA-collectie gedoken en hebben uit de schatten die we vonden deze tentoonstelling samengesteld. De nadruk ligt op boeken en bladen uit de periode 1900 tot 2000, soms hebben we echter uit noodzaak een greep genomen uit vertaald werk, of gluren we nét even over de eeuwwisseling heen.

We hopen u met deze tentoonstelling van honderd jaar lesbische zinnen te verbazen en vermaken!

IHLIA wenst u veel kijk- en leesplezier!

DE SCHAAMTE VOORBIJ: LESBISCHE ZINNEN TENTOONGESTELD

De schaamte voorbij: lesbische zinnen tentoongesteld laat de roerige geschiedenis zien van hartstocht tussen vrouwen in de literatuur uit de twintigste eeuw. Deze geschiedenis begint rond 1900 met onbeantwoord verlangen, waarna vanaf de jaren zestig seksualiteit van lesbische vrouwen commercieel wordt geëxploiteerd in pornografische pockets en zogenaamde voorlichtingsboekjes voor mannen. In 1976 neemt Anja Meulenbelt het heft in handen met haar boek *De schaamte voorbij*. Deze bestseller effent de weg voor een literaire en emancipatoire stroming in de jaren tachtig en negentig waarin liefde tussen lesbische vrouwen hartstochtelijk wordt gevierd.

Volgens *Van Dale* heeft het woord zinnen zeven betekenissen:

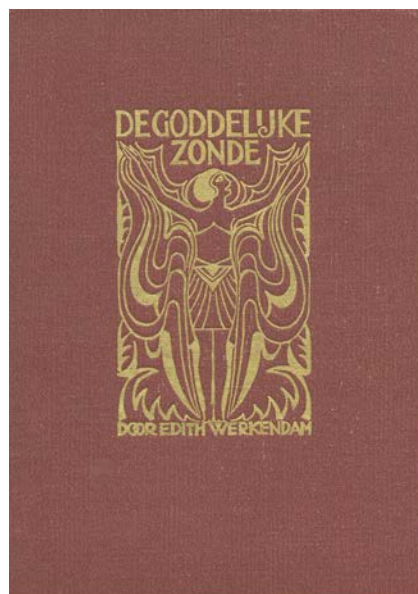
- Zintuig
- Verstand
- Gevoel
- Lust, begeerte

- Betekenis, nut
- Opzicht
- Woord of groep van bij elkaar horende woorden

We hebben geprobeerd in deze tentoonstelling alle betekenissen van de lesbische zinnen aan bod te laten komen in de panelen.

De schaamte voorbij: lesbische zinnen tentoongesteld sluit aan bij de tentoonstelling *Porno op papier. Taboe en tolerantie door de eeuwen heen* in Museum Meermanno in Den Haag. Te bezichtigen vanaf 22 maart (18+). Tegelijk met beide exposities verschijnt bij uitgeverij Van Oorschot het salontafelboek *Onder de toonbank. Pornografie en erotica in de Nederlanden*. Daarin zijn opgenomen *Onbeantwoord, geëxploiteerd, gevierd: lesbische liefde in de twintigste eeuw* door Connie van Gils en *Weinig windt zo op tot lust en veroordeling. Homo-erotiek en -pornografie in Nederland van nul tot nu* door Theo van Os.

De schaamte voorbij: lesbische zinnen tentoongesteld

LIEDJE VAN VERLANGEN 1900 - 1960

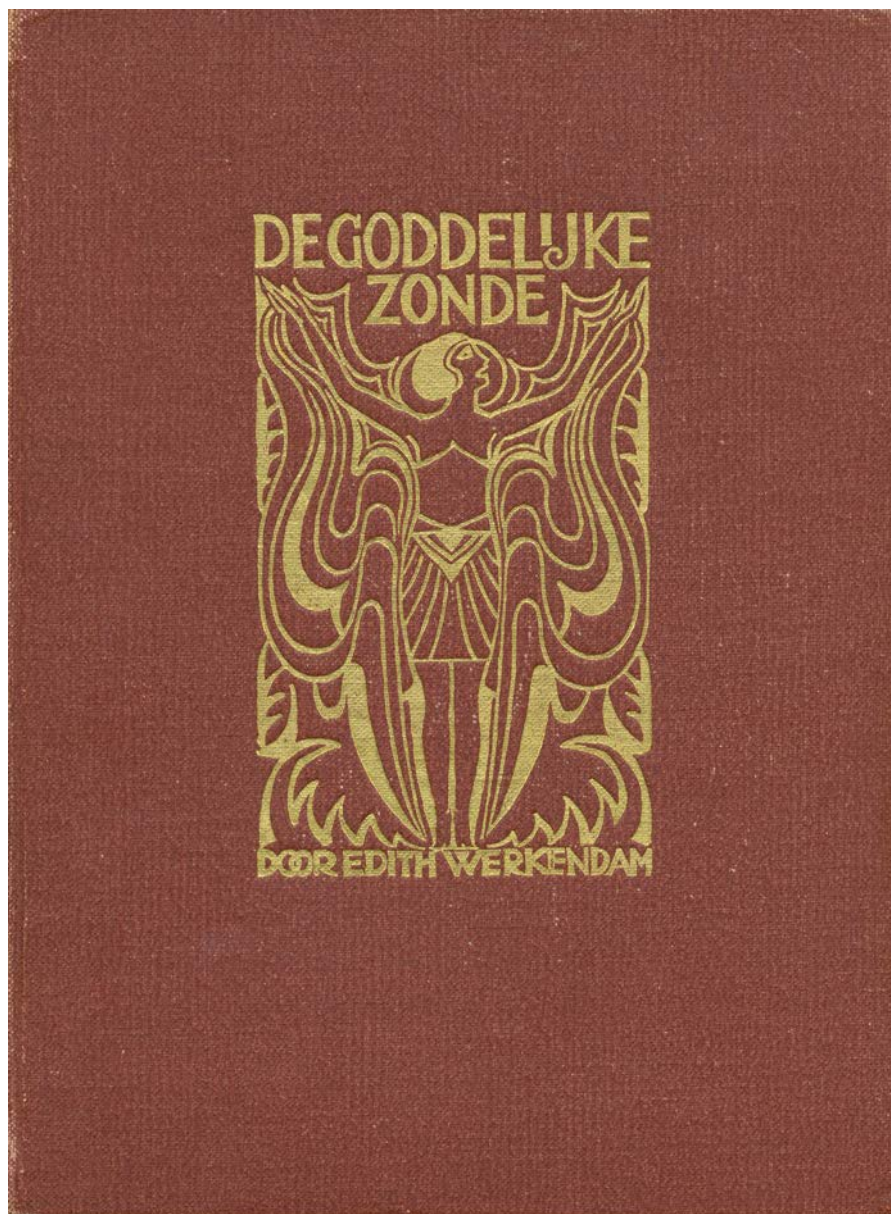
Tussen 1900 en 1960 verschenen ongeveer veertig boeken van Nederlandse auteurs met een intrige waarin de lesbische liefde een rol speelt, vaak zijdelings in een subplot en soms zeer verhuld. Veel van deze boeken zijn uitgegeven door uitgeverij Querido.

Men meende begin twintigste eeuw dat lesbische vrouwen lesbisch werden geboren door een fout van de natuur, maar dat ze het ook tijdens hun leven konden worden. Vooral eenzame of in mannen teleurgestelde vrouwen zouden gevoelig zijn voor verleiding door een vrouw, en dan was er geen weg meer terug. Ook een verblijf in een omgeving met uitsluitend vrouwen zoals een internaat of vrouwengevangenis, werd gezien als risicovol. Het beste vond men het over homoseksualiteit te zwijgen, omdat 'kennis van' eveneens aanleiding zou kunnen geven. Vanuit die laatste gedachte zag men ook een boek als mogelijk gevaar, vooral voor

een onrijpe lezeres. Uitgevers lieten auteurs daarom weinig ruimte de lesbische liefde te onderzoeken in hun werk. Een enkele keer figureerde een vrouwenstel in een roman en in een dergelijk geval hield de auteur zich verre van de zinnen. Daarnaast werd de verhouding door de andere personages sterk afgekeurd. Een auteur kon dus eigenlijk alleen schrijven over de begeerte van de ene vrouw voor de andere, mits deze afgewezen werd. Tot 1960 bleef de lesbische liefde daarom bij een liedje van verlangen. Uitzondering op deze regel der kuisheid was *De goddelijke zonde* van Edith Werkendam uit 1928. Uit een brief van Werkendam over dit boek aan haar psychotherapeut blijkt dat zij zich daar zeer wel van bewust was. Ze schrijft: 'Om echter een klein beetje aan mijn publiek tegemoet te komen, trouwt de héroïne op 't laatst rustig met het gehate onderwerp: man!'

liedje van verlangen

1900 - 1960

LESBISCHE LIEFDE, EEN MANNENZAAK! 1965-1975

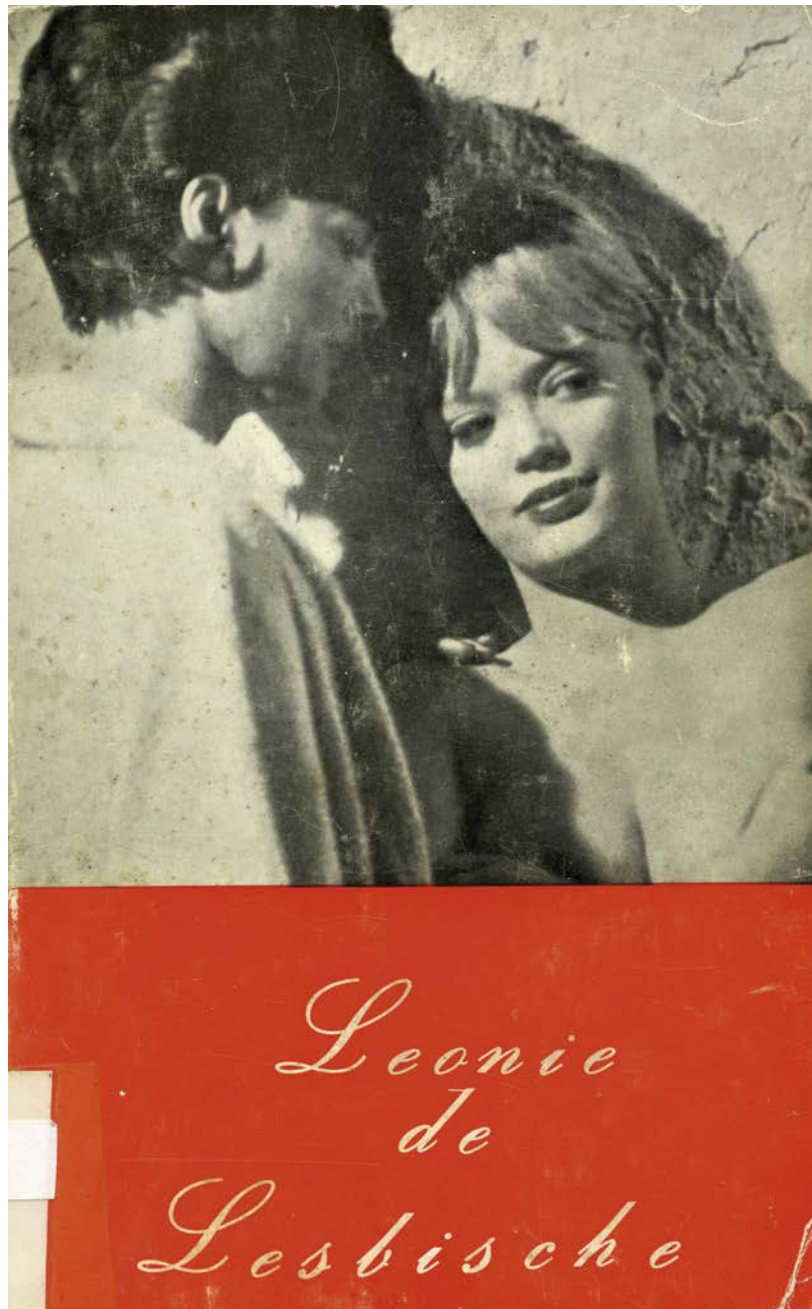
Tijdens de seksuele revolutie in de jaren zestig arriveerde vanuit Amerika een trend die bekend staat als lesbische pulp. Was hartstocht tussen vrouwen zestig jaar lang iets ergs waarover men niet mocht spreken of schrijven, ineens was het heel interessant, voor mannen. De pornografisch getinte pockets werden op een enkele na dan ook geschreven vóór heteromannen dóór heteromannen. De auteurs bedienden zich van een schuilnaam. De boeken kenmerkten zich naast sensatiebeluste titels als *Lesbische loeders*, *Gevaarlijke vriendschap* en *Taboe voor mannen* door een klein prijsje en een verleidelijke omslag. Deze omslagen zijn ook nu nog eye-catchers, en daarnaast uniek omdat lesbische vrouwen tot dan toe weinig afgebeeld waren. Ze vertellen ons iets over hoe mannen lesbische vrouwen in hun verbeelding zagen.

De meeste lesbische pocketboekjes die in Nederland uitgebracht werden, waren vertalingen of bewerkingen. Er verscheen echter

ook wel oorspronkelijk Nederlands werk, zoals *Leonie de lesbische* van Arend van Arkel, een boek dat opvalt door het sympathiek neergezette, zinnelijke hoofdpersonage. Ook van de later beroemd geworden pulp van Ann Bannon over de avonturen van butch *Beebo Brinker* in Greenwich Village werden enkele vertalingen uitgebracht.

Meestal volgden de verhalen een vast stramien waarin een eenzame, in mannen teleurgestelde vrouw werd verleid door een geboren lesbienne. In het begin zijn de vrouwen samen gelukkig, maar de geboren lesbienne gedraagt zich zeer bezitterig en jaloers, en wordt seksueel aldoor veeleisender. De ander, aan wie haar ware aard zich opdringt, is doodongelukkig. De verhalen hebben een 'goed' einde, wat inhoudt dat de misleide vrouw wordt 'gered' door een lieve, begripvolle man. De geboren lesbienne wordt krankzinnig en voorgoed opgesloten of komt gruwelijk aan haar einde.

**Lesbische liefde,
een mannenzaak!
1965 - 1975**

LIEVER LESBIES 1975-2000

Halverwege de jaren zeventig ontsprong vanuit de vrouwenbeweging de lesbische beweging die als een tsunami over Nederland golfde. Het hele land kleurde paars en roze en dat was ook in de literatuur merkbaar. Er werden vrouwenuitgeverijen opgericht die zich specialiseerden in boeken door, voor en over vrouwen. Deze boeken werden gedrukt bij vrouwendrukkerijen en verkocht in de vrouwenboekhandels die in veel steden hun deuren openden. En overal waar vrouwen staat, kun je ook wel lesbisch zetten, want dat was zowat hetzelfde. *Liever lesbië* was de leus. Als je het niet was, kon je er voor kiezen het te zijn.

Er was veel aandacht voor feministische en lesbische literatuur uit de VS en Duitsland, maar ook hier gingen schrijfsters op zoek naar de eigen geschiedenis en identiteit. Dat gold eveneens voor schrijfsters met Surinaamse roots. De romans werden geschreven

vanuit een feministisch perspectief met lesbische personages die konden functioneren als rolmodellen. De personages hadden geen problemen met lesbisch zijn, waren goed opgeleid, maar wel vaak werkloos, want er was weinig werk in de jaren tachtig. De intriges speelden zich af tegen het decor van de ontstane lesbische subcultuur. Van onbeantwoorde liefde was geen sprake, integendeel, de lesbische liefde werd gevierd, ook seksueel. Wat dat laatste betreft wilden vrouwen niet dezelfde fouten maken als mannen en op een 'mannenmanier' met vrouwen omgaan. Een vrouwenlichaam afbeelden als lustobject was ondenkbaar. Er werd veel nadruk gelegd op zusterschap. Het best is dat te zien aan de covers van de boeken uit die tijd. Vanaf de jaren negentig werden de covers iets gewaagder. De verschillende edities van *Wilde rozen* door de decennia heen geven daarvan een helder beeld.

Liever lesbies

1975 - 2000

100 JAAR SEKSUELE VOORLICHTING

De eerste publicaties over gelijkslachtige liefde handelden over homomannen. Lesbische vrouwen werden soms wel in een terzijde genoemd. Reden daarvoor was dat ze minder zichtbaar waren dan mannen, die van oudsher netwerken onderhielden en ontmoetingsplaatsen regelden.

Vanwege de zorgen over de mogelijkheid homoseksueel te worden door verleiding werd in 1911 de wettelijke minimumleeftijd voor gelijkslachtige seks van zestien naar eenentwintig jaar bijgesteld. Deze wetswijziging luidde het ontstaan in van de Nederlandse homobeweging die een voorlichtingsbrochure uitbracht.

Het eerste boek dat zich volledig wijdde aan lesbische vrouwen dateert van 1965. Het uit het Duits vertaalde voorlichtingsboek is geschreven door een integere psychiater of 'psychiater' die, naast uitleg, zijn cliënten hun levensverhaal laat delen.

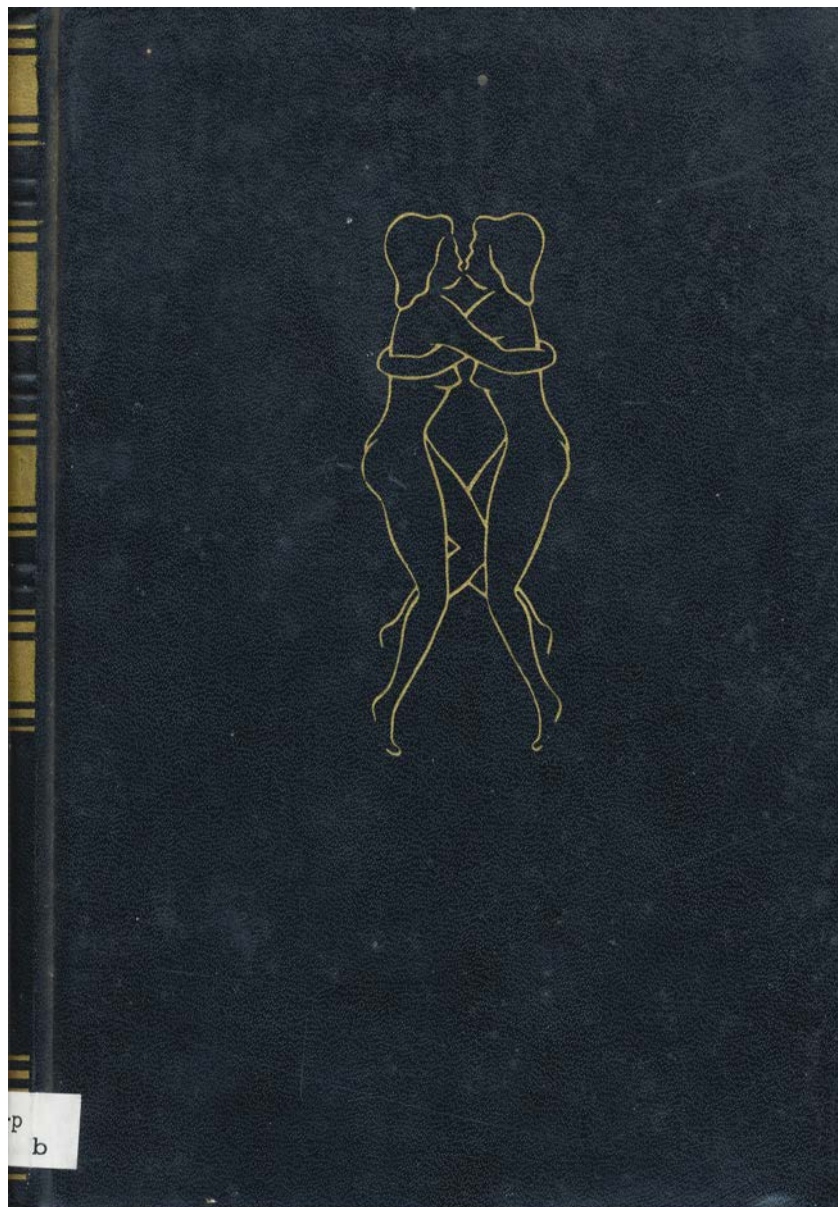
Meteen daarna kwamen uit Amerika boekjes die zich vóórdeden als voorlichtingsboeken, maar die weinig meer waren dan

lesbische porno voor heteromannen. Het publiekelijk verspreiden van 'aanstootgevende' teksten was verboden, maar onder het alibi van voorlichting konden schrijver, verkoper en lezer er toch mee weggkomen. De lesbische vrouw werd in deze boeken neergezet als een oversekst, pervers creatuur.

In de jaren zeventig verschenen de eerste boeken over het lesbisch bestaan geschreven door lesbische of biseksuele vrouwen zelf. *Vrouwen die voor vrouwen kiezen* van levenskunstenares Elula Perrin beleefde talloze vertalingen en herdrukken. Ook het op interviews gebaseerde boek *Vrouwen, die van vrouwen houden* van Hanneke van Buuren maakte veel indruk. Lesbische vrouwen maakten zichzelf bekend bij het grote publiek.

Vanaf 2000 verschenen de eerste boeken met seksuele voorlichting en tips voor betere seks voor lesbische vrouwen zelf. Daarna gaven voorlichtingsboeken over waar de kindertjes vandaan komen en het hoe en wat van lesbisch ouderschap antwoord op vele vragen.

100 jaar seksuele voorlichting

LESBISCHE BLADEN 1970-2000

Toen in de jaren zeventig de lesbische beweging op gang kwam, ontstonden er in het hele land groepen lesbische vrouwen die opereerden vanuit vrouwenhuizen, COC's of kraakpanden. Ze pikten het niet meer om gediscrimineerd te worden en eisten een beter bestaan. Tot halverwege de jaren zeventig kon het lastig zijn andere lesbische vrouwen te ontmoeten, maar nu ontwikkelde zich een bloeiende subcultuur met cafés, eethuizen, koren, bandjes, motor-, voetbal-, en stijldansclubs. Er werden filmavonden georganiseerd, praatgroepen, debatten, demonstraties en festivals. Wie een beetje een goed agenda-gevoel had, hoefde niet meer te verpieteren.

Een van de activiteiten die vrouwen ondernamen was het maken van blaadjes en tijdschriften. Met typemachine, carbonpapier, schaar en lijm werden deze in elkaar gezet en gekopieerd of gestencild. Informatie over de nieuwste boeken, films en maatschappelijke ontwikkelingen droeg bij aan een gevoel van

trots. Lesbische vrouwen waren zichtbaar, overal en altijd, voor het éérs in de geschiedenis.

De bladen scheppen een beeld van saamhorigheid, actiebereidheid en lesbische cultuur. Specifieke aandacht voor seksualiteit is er alleen in de BDSM-tijdschriften, waarvan de eerste in 1983 verscheen. In de andere bladen is weinig aandacht voor seks en toch is het duidelijk dat er vijvers bestaan waarin het goed vissen is. Het beeld van lesbische vrouwen dat uit de bladen naar voren komt staat mijlenver af van het beeld van de oversekste, gestoorde lesbienne uit de lesbische pulp van tien jaar eerder.

Vanaf 2000 wordt het aantal bladen langzaam minder. *Zij aan zij*, dat zich van contactadvertentieblad ontwikkelde tot een volwaardig magazine, en *Amarant* hebben het het langst volgehouden en zijn pas onlangs digitaal geworden.

Lesbische bladen

1970 - 2000

SAPPHO OP STAGE 2018

Poëzie is van oudsher dé manier om de liefde in al haar verschijningsvormen te beschrijven. De eerste vrouw die over de lesbische liefde schreef was de Griekse dichteres Sappho. Zij leefde zes eeuwen voor Christus. Sappho woonde het grootste deel van haar leven op Lesbos en daaraan danken we het woord lesbisch. Van haar werk zijn fragmenten en soms alleen zinnen bewaard gebleven, en maar één compleet gedicht. Ook het hier afgedrukte gedicht *Over wie klaag je, Sappho* is niet volledig. Is het mogelijk dat het mythische succes van haar werk, dat nu al 2600

jaar duurt, gedeeltelijk hieraan te danken is? Bij lezing ervaar je een verlangen naar meer, naar dat wat ontbreekt.

Net als Sappho hebben ook Nederlandse dichters hun liefde, begeerte en smart voor en om vrouwen onder woorden trachten te brengen in vrije verzen, rijmen en sonnetten. We vroegen onze stagiaires Lieke, Rose en Britt hun favoriete zinnen en fragmenten te selecteren uit alle dichtbundels in de IHLIA-collectie. Zij leveren met hun keuze een kijkje in het nu.

Over wie klaag je, Sappho

Nu ontloopt zij je
maar morgen zal zij jou zoeken
nu aanvaardt zij geen geschenken
maar straks zal zij ze geven
nu wil zij jouw liefde niet
maar spoedig zal zij je beminnen

Ondanks haarzelf.

Kom nu
als toen
bevrijd mij
van die ondraaglijke pijn
doe wat mijn verscheurde hart
verlangt en strijd mee
aan mijn zijde.

Sappho van Lesbos, 6e eeuw voor Christus

SAPPHO OP STAGE 2018

Op deze druilige regenavond vooral scheen het te zingen in haar. Zij moest telkens slikken van zenuwige verwachting en haar hart klopte op, als ze er aan dacht hoe zij straks samen met mevrouw Zaveghem uit zou gaan om in 't dorp boodschappen te doen. Ze zag op de wegen het sierlijk slanke figuurtje naast haar in de krachtig-lichte stap heffen en dalen, het hoofd zo recht gedragen boven de donkere wijde pelerine en de diepblauwe ogen blikkend rustig-klaar.

Een vertederling kwam over haar met een gevoel van wijd geluk, als zij dacht dat zij onder de pelerine de arm zou nemen en zo, vertrouwelijk de hoofden genceigd naast haar gaan in gelijke tred langs de avond-donkerende dorpswegen.

Burgersmenschen. Frans Coenen, 1905

Maar haar ogen trokken aan de mijne, en onze gezichten kwamen steeds dicht bij elkaar. Mijn hart bonsde in mijn keel, en Victorine's lippen waren op de mijne, en haar armen waren om me heen. We kusten elkaar heel lang, en streelden elkaars schouders en gezichten. Victorine pakte mijn bril bij een poot en deed hem af. Hij zat ook nogal in de weg. Ik geloof dat ze hem ergens achter zich neerlegde. [...]
- Ik vind je lief, zei ze.
- Ik vind jou ook lief, zei ik.
Uit het stoppelveld aan de overkant steeg jubelend een leeuwerik op.

Ik hou van je, Victorine. Susan de Boer, 1984

Hoor je me, zegt Anna, ik hou van je. Langzaam sijpelt het tot me door, hoor ik wat ze zegt. Ik kijk haar voorzichtig aan, door mijn huilogen. Natuurlijk zeg ik, gelukkig is er de vrouwenbeweging, dat helpt wel. Zo bedoel ik het niet, zegt Anna, en ik zie opeens dat ze slikt en wit is en trillerig. Ik bedoel dat ik van je hou.

De schaamte voorbij. Anja Meulenbelt, 1976

'Als ik je denk... in jongenskleeren...
wat een aardig jongetje zou je zijn...'
O Andy... ik word heelemaal warm als
je zoo zoete dingen tegen mij zegt...
En nu gaan ze stil, want nu weet
Andy niets meer, nu heeft ze niets
meer te zeggen; ze gaan in donker op
en neer het perron en Andy's hand...
omgloeit de hare, zacht en vast.

Eva. Carry van Bruggen, 1927

GOD OF DE NATUUR DOET NIET SLECHTS MENSCHEN GEBOREN WORDEN MET LIEFDEGEVOEL VOOR PERSONEN VAN HET ANDERE GESLACHT MAAR EVENEENS MENSCHEN DIE GEHEEL DIE ZELFDE LIEFDE SLECHTS VOELEN KUNNEN VOOR PERSONEN VAN HUN EIGEN GESLACHT. WIE MAG ZICH DAAROM VERMETEN DEZE LIEFDE ANDERS TE BEOORDEELEN DAN DE ANDERE?

Wat iedereen behoort te weten omtrent Uranisme (homosexualiteit: liefde voor personen van het eigen geslacht). Hoe Uraniërs beoordeeld moeten worden. Eene brochure die opheldering geeft, bevattende tevens eene oproeping, ondertekend door tal van welbekende personen. Nederlandsche afdeling van het Wetenschappelijk-Humanitair-Komitee (NWHK), 1912

Geen moeilijk geval, deze vrouw heeft een mannelijkheidscomplex, ze is als vrouw geschapen, maar had een man moeten zijn. Haar geest reageert mannelijk, ze reageert op sommige vragen zoals een man zou doen, ze is pertinent geen pseudo-homosexuele. ... Ze is echt homoseksueel zonder twijfel, wanneer ze de vrouw van haar keuze kan vinden zal ze een ideale echtgenoot kunnen zijn. ... Deze juffrouw de Groot zal moeilijk te genezen zijn, een dokter kan haar trouwens nauwelijks als een patiënt beschouwen. ... De enige raad die hij haar kan geven is zichzelf tegenover vrouwen te beheersen en te trouwen met een rustige man die op seksueel gebied niet veel van haar verlangt. ... Misschien dat deze vrouw omschakelt, zich althans beheerst wanneer ze een kind krijgt.

Leonie de lesbische: zedenroman. Arend van Arkel, 1965

Ik bedoel dat die gebeurtenis je ogen geopend heeft en je volledig duidelijk heeft gemaakt dat jij een natuurlijke vrouw bent met gezonde verlangens, dat er geen perverse verlangens in je zijn en dat je zeker niet lesbisch bent.

Was zij lesbisch? Japo de Ingbu, 1966

homofiele aktiviste in het zuidoosten des lands zoekt voor enkele uren per week een secretaresse. Mag ook sekretaris zijn. Br.o.nr. B-40	
Antwerpse van middelb. leeftijd, getrouwd, homofiel, zoekt correspondentievriendin, omdat het echte leven in Vlaanderen zo moeilijk is. Br.o.nr. B-41	
Wie heeft het singletje "Rosegarden" van Lynn Anderson en wil deze aan mij overdoen, voor de winkelwaarde? Br.o.nr. B-42	
Sfeer in: BAR "DE KOPEREN POT", Atie & Tonny	

Advertentie uit *Baal*

Lesbische seks is een zeer compleet en vlot geschreven handboek voor vrouwen die met vrouwen (willen) vrijen. De gedetailleerde informatie en de handige tekeningen leren je alles over soloseks, zoenen, lekker vrijen en de fijne kneepjes van het klaarkomen. Behalve over seks gaat het boek ook over flirten, versieren en verliefd zijn, over je lichaam, over relaties, jaloezie en vreemdgaan, over je identiteit en over communicatie in en buiten bed. De vele citaten van les/bi vrouwen maken het boek behalve informatief ook persoonlijk, herkenbaar en spannend.

Lesbische seks: een praktisch handboek. Mirjam Hemker en Mariette Hermans, 2003

WISSELENDE CONTACTEN

nr 311:

Aantrekkelijke pot (27) zoekt dito voor male-to-male contacten of relatie. Sta open voor (experimenten met) (bijna) alle seksuele richtingen en oriëntaties. Geen bisex trio's. Brieven onder nummer 311.

nr 310:

Een tikkeltje dominant en niet alledaags type zoekt flexibel bisex stuk. Brieven onder nummer 310.

nr 320:

Ondeugend mormel zoekt een meesteres om haar op te voeden tot een lief poesje!

nr. 541
Masochiste,
43 jaar, zoekt
meesteres.

Advertentie uit *Wilde Side*

De schaamte voorbij:

lesbische zinnen tentoongesteld

Liedje van verlangen

1900 - 1960

**Lesbische liefde,
een mannenzaak!**

1965 - 1975

Liever lesbies

1975 - 2000

**100 jaar
seksuele voorlichting**

Lesbische bladen

1970 - 2000

SAPPHO OP STAGE

2018